

Religion till salu

nr 1 2019 årgång 47

I denna artikel diskuterar jag hur ekonomiska styrmedel påverkar en religions teologiska inriktning. David Humes subventionshypotes – att skattemedel kan användas för att avteologisera religiösa organisationer och göra dem mer politiskt följsamma – går att reproducera teoretiskt under vissa rimliga antaganden och tillhandahåller ett enkelt sätt att tänka på Svenska kyrkans identitetslöshet. Men teorin pekar också på att statliga subventioner är ett tveeggat svärd som kan öka polariseringen mellan religiösa falanger. Jag finner stöd för dessa dubbla slutsatser i en empirisk analys av motståndet mot samkönade äktenskap inom Svenska kyrkan.

**NIKLAS
BENGTSSON**

är docent i national-ekonomi vid Uppsala universitet. niklas.bengtsson@nek.uu.se

Politiska styrmedel som aktivt syftar till att påverka religiösa doktriner är tabu i de flesta västerländska länder. I praktiken interagerar dock de flesta västerländska stater på ett eller annat sätt med religioner. Bland annat förekommer stöd till föreningsliv, momsbefrielse av icke-vinstdrivande organisationer, subventionerade teologi- och religionsvetenskapsutbildningar, särskild hantering av bygglov och kyrkoantikvariska ersättningar samt generella stöd till trossamfund. Dessa styrmedel har rimligtvis effekter på de religiösa organisationernas ekonomiska förutsättningar. Det finns goda skäl att tro att de i förlängningen även kan påverka de teologiska doktrinerna.

I denna artikel diskuterar jag hur statliga ekonomiska styrmedel påverkar en religions teologiska inriktning. Med teologi avser jag de levnadsregler som religiöst medlemskap eller en religiös aktivitet förväntas medföra, dvs de normkrav man bör beakta om man identifierar sig som exempelvis ”kristen”, ”muslim”, ”jihadist” eller ”kväkare”.¹ Jag diskuterar särskilt hur samhället ska förhålla sig till den sortens religiösa organisationer som kallas för ”sektor”, vars läror ofta går tvärt emot de normer majoritetssamhället styrs av, t ex i fråga om vaccinationer, reproduktiv hälsa, skolplaner och jämställdhet.

En vanlig akademisk utgångspunkt är att de mest bisarra, totalitära och integritetskränkande religiösa sekterna ofta är mer beroende av medlemmarnas uppoffringar och engagemang än skattemedel. Den typiska tolkningen är att den kausala riktningen går från teologi till skattemedel, alltså att radikala grupperingar av naturliga skäl har svårare att attrahera ekonomiskt stöd från politiker. Inom den utilitaristiska traditionen har det

¹ Att betrakta teologiska doktriner som en samling levnadsregler är så klart snävt men ett sätt att fokusera på de teologiska doktrinernas instrumentella effekter. Detta är det i särklass mest framträdande perspektivet inom det som kallas *economics of religion*. Se Bengtsson (2016) för alternativa perspektiv.

emellertid funnits en omvänd syn på kausaliteten. Denna syn säger att subventionerna har en modererande effekt och att politiker därför med skattemedel kan avradikalisera religiösa samfund. Detta perspektiv har använts för att förklara varför europeiska, skyddade statskyrkor så ofta är ”politiskt korrekta”, och ibland t o m går före i vissa progressiva politiska frågor, jämfört med de mer konservativa frikyrkorna i USA. Det finns en potentiellt viktig policyläxa i detta, eftersom det (av olika anledningar) uppfattas som mer gångbart att använda morötter i stället för piskor när beslutsfattare ska hantera de negativa effekterna av bångstyriga trossamfund.

Den här uppsatsen presenterar resultat från en analys av Svenska kyrkans konflikt kring samkönade äktenskap 2005. Jag jämför de ekonomiska resurserna i de församlingar där präster motsatte sig sådana äktenskap med resurserna i församlingar där de (indirekt) accepterade sådana. Jag finner att församlingar som är mer exponerade mot statliga subventioner i högre grad accepterar samkönade äktenskap. Detta resultat är i linje med idén att statliga subventioner kan göra organisationer mottagliga för politiskt grundade doktriner, men också bidra till en polarisering inom den religiösa organisationen.

1. David Hume och Adam Smith

Idén att stater kan påverka innehållet i religioner har varit uppenbar för beslutsfattare länge – i Sverige åtminstone sedan Gustav Vasas reformation. Men det var först på 1700-talet som filosofer som David Hume och Adam Smith började teoretisera kring mekanismerna. Att det var brittiska filosofer som började denna tankebana ska nog ses i ljuset av den slående skillnaden mellan den anglikanska kyrkan och de frikyrkor som frodades i USA. Hume föreslog att det var det ekonomiska skyddet som gjorde prästerna i den brittiska statskyrkan mer måttliga. I sitt historiska opus, *A History of England* (Hume 1759), anmärkte han att religiösa ledare utan statligt stöd ofta hemföll till ”dårskap, illusion och vidskeplighet” för att inspirera sina kollektbetalare. Som ett botemedel föreslog Hume att staten kunde ”muta till sig prästernas lättja” genom att skydda deras inkomster.

Adam Smith (1776) följde upp Humes anmärkningar i *The Wealth of Nations* och höll med om den grundläggande mekanismen. Smith noterar precis som Hume att statliga subventioner till kyrkan innebär att präster blir mindre beroende av medlemmarnas engagemang vilket, i linje med den ekonomiska människans natur, innebär att deras nit och flit minskar. Till skillnad från Hume betonade Adam Smith dock den religiösa marknadens struktur och landar i en lite mer skeptisk inställning till idén om subventionen som kontrollverktyg. För att verkligen få till en inkomsteffekt måste den kombineras med att ge en kyrka monopolställning, resonerar Smith. I det fall den religiösa marknaden präglas av duopol, alltså två konkurrerande religioner, kan politikens favoriserande av en religion bidra till en ökad polarisering och hätskhet mellan religionerna.

Smith diskuterar även problemet med att alltför långtgående statliga privilegier innebär att religiösa organisationer får för stor ekonomisk makt – även om de blir mer rumsrena i retoriken. Smith tycks i stället förorda en *hands-off approach*. Han tänker sig att en mer pluralistisk religiös marknad skulle innebära att religionen fick större inflytande i människors privata liv, men att dess eventuellt negativa effekter på tredje part skulle minska (se Anderson 1988 för en diskussion om Smiths religionssyn).

Inom sociologin och nationalekonomin nådde ovanstående resonemang en liten renässans i mitten på 1990-talet, genom arbeten av Laurence Iannaccone (nationalekonomi), Rodney Stark och Roger Finke (båda sociologi). De framhöll vad de kallade för ”utbudssidans” effekt på de religiösa doktrinerna i ett land. De tog spjärn mot den sk sekulariseringshypotesen, vilken säger att religiös måttlighet var en fråga om upplysning, och pekade i stället på att statliga regleringar bättre kunde förklara skillnader i religiositet mellan länder (Iannaccone 1991; Iannaccone m fl 1997; Stark och Finke 2000).

Litteraturen har producerat ett antal empiriska test av hypotesen att statligt skydd minskar den religiösa aktiviteten i ett land. Resultaten från dessa tvärsnittsanalyser är blandade (Gorski 2003; McCleary och Barro 2006; Fox Tabory 2008). Bland protestantiska länder finns det ett negativt samband mellan hur dominerande religionen är och hur religiöst aktiv befolkningen är (Stark och Iannaccone 1994; Bengtsson 2016). Just svenska kyrkan har lyfts fram som en typisk bekräftelse av denna hypotes (Rydenfelt 1985; Stark och Iannaccone 1994).

2. Klubbteorin

Det kanske viktigaste resultatet av 1990-talets religionsekonomiska renässans är att det började formuleras teorier om hur styrmedel inom religiösa organisationer skulle kunna fungera. Den sk klubbteorin har blivit en kanonisk modell för det nationalekonomiska studiet av religion (Iannaccone 1992).

Klubbteorin betraktar religiösa sekters anti-sekulära läror som sätt att handskas med friåkare. Inom den konventionella klubbteorin (Buchanan 1965) antas medlemmarnas användning av en tjänst medföra en negativ externalitet för andra medlemmar.² I den religiösa klubbteorin antas i stället att klubbexternaliteten är positiv. Iannaccone antar att det beror på att det finns en glädje i gemenskapen. Mer specifikt tillhandahåller det religiösa nätverket renodlade religiösa tjänster (som begravning och bröllop), men också ekonomiska kollektiva nyttigheter som försäkringar och finansiella nätverk etc. Som klubbvaror undermineras dessa nätverk av friåkare, alltså medlemmar som drar nytta av de andra medlemmarnas genuina engagemang.

² Klubbvaror kännetecknas av rivalitet men inte icke-exkluderbarhet, som motorvägar, nöjesparker och golfbanor.

Klubbteorin är attraktiv eftersom den är helt jämförbar med andra modeller inom optimal beskattning. Om individer friåker på andra deltagares engagemang är den vanliga Samuelsonlösningen att religionen bör subventionera deltagandet. I avsaknad av medel för detta så är en alternativ (*second-best*) lösning att klubben inför restriktioner på aktiviteter som är substitut till religiöst deltagande (t ex genom att förbjuda arbete under sabbaten). Små klubbar, såsom religiösa sekter, kan inte beskatta individer på det konventionella sättet, eller kasta människor i fängelse, så verktygen är stigmatisering, brännmärkning och social utfrysning.

Klubbteorin kan reproducera Humes subventionshypotes under vissa antaganden. En sekulär lagstiftare kan förmå en religiös klubb att använda en mer inkluderande retorik om kompensationen är tillräckligt stor. Subventionen bör då riktas mot att förstärka gemenskapen och engagemanget. Men klubbteorin visar också att subventioner kan vara ett tveeggat svärd. I det fall subventionen attraherar karriärister och opportunisterna (friåkare) finns det risk för att den religiösa organisationen uppdaterar sina teologiska beteenderestriktioner, i syfte att inte urvattna den religiösa identiteten (Berman 2000).

En annan sidoeffekt av subventioner är falangbildning. De fraktioner som inte tjänar på statlig inblandning kan välja att motarbeta sådant samarbete genom att göra religionen ”omöjlig” i lagstiftarens ögon. I stället för att med predikningar höja engagemanget bland gräsrotsmedlemmarna, riktar den religiösa retoriken in sig mot att höja alternativkostnaden för de biskopar och kyrkoherdar som vill samarbeta med politiker. Det kan förklara varför religionsfraktioner ibland intar så rigida positioner i politiska frågor, trots att frågorna har oklar förankring i de heliga texterna (t ex avseende vaccinationer, aborter, preventivmedel och sexualitet).

3. Motståndet mot samkönade äktenskap i Svenska kyrkan

Direkta tester av subventionshypotesen är sällsynta. En första empirisk utmaning är orsakssambandet, som ju präglas av tvåvägskausalitet. Politiskt skydd kan påverka prästernas teologiska positioner, men en mindre strikt teologi kan också locka politiskt stöd. En andra utmaning är hur religiös ortodoxi egentligen ska mätas. Det är knappast möjligt att rangordna religioner efter hur anti-sekulära doktriner de anammar, när de interagerar med olika sekulära samhällen.³ Att skatta regressionser med tvärsnittsdata över länder medför därför en del svårigheter (Voas m fl 2002).

En teologisk konflikt i Svenska kyrkan ger oss möjlighet att ta itu med dessa utmaningar och genomföra en lite skarpare empirisk analys. År 2005

³ Eftersom det är svårt att rangordna hur konservativa olika religioner är i olika länder, fokuserar de flesta empiriska bidrag på mer objektiva utfall av religiositet, som gudstjänstsnärvaro. Sådana tillvägagångssätt är fortfarande inte enkla, eftersom olika religioner har olika krav på närvaro; se de avslutande kommentarerna i Fox och Tabory (2008).

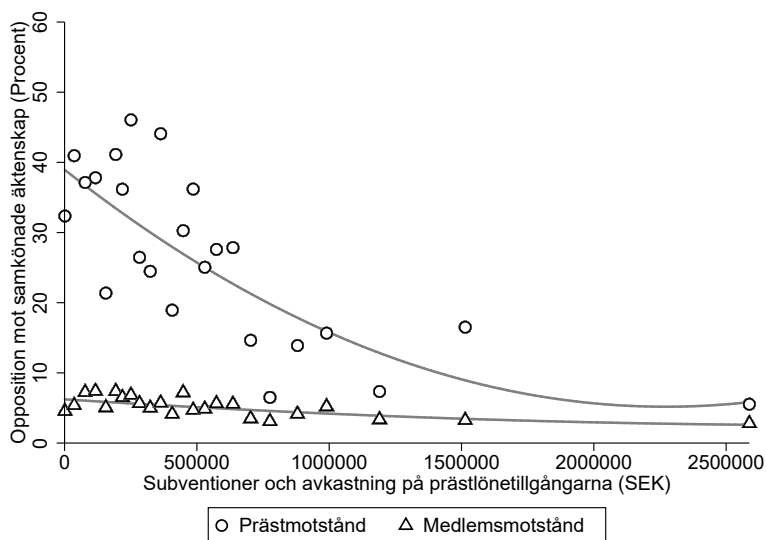
beslutade kyrkorådet att tillåta samkönade äktenskap. Kyrkorådet består framför allt av politiska partier, och godkännandet var ett försök att bana väg för en mer liberal äktenskapslagstiftning. Även om biskoparna stödde godkännandet, skrev fler än 800 präster (av ca 3 500) under en offentlig protestlista mot beslutet.

Församlingsvariationen i motståndet mot samkönade äktenskap kan användas för att testa subventionshypotesen. Idén är att vissa församlingar tjänar (avsevärt) mer på att upprätthålla goda relationer med den politiska sfären. Subventionerna och skyddet faller framför allt på församlingar med historiska landtillgångar, alltså sådana med stora sk prästlönetillgångar. Prästlönetillgångarna är en rest från medeltiden. Under medeltiden gavs sockenpräster landägor för att försörja sig själva (Gräslund Berg 2004). I dag äger varje församling andelar i kyrkans totala egendom och det antal aktier som ägs av varje socken motsvarar dess mark och äganderätter från slutet av 1700-talet. Dessa andelar är reglerade i lag och avkastningen var länge befriad från skatt. Församlingar med sådana landtillgångar drar mer nytta av externa intäkter – t ex subventioner riktade mot kyrkobyggnader och utdelning från skogar och bondgårdar – i förhållande till andra församlingar, som måste förlita sig mer på medlemsavgifter och medlemsengagemang.

En för den empiriska strategin positiv aspekt är att församlingarna inte kan sälja, handla eller ändra sina prästlönetillgångar. Som ett led i separationsavtalet år 2000 fick Svenska kyrkans stift rätt att förvalta egendomen, medan församlingarna fick rätt att självständigt spendera utdelningen och ansöka om subventioner för de fysiska tillgångar som finns på marknaden (SOU 1997:47). Det innebär att tillgången till kyrkans subventioner inom varje stift är knuten till äganderätter som tilldelats för över 300 år sedan, vilket begränsar problemet med ett omvänt orsakssamband (som att de konservativa församlingarna inte är intresserade av kyrkosubventioner eller är sämre på att förvärva dem).

Huvuddatasetet omfattar 1 477 församlingar. Resultatet tyder på att präster som tjänstgör i församlingar med en hög grad av statligt skyddade intäkter är mindre benägna att offentligt motsätta sig samkönade äktenskap. Skyddade intäkter verkar inte vara korrelerade med en större andel liberala medlemmar. Dessa resultat illustreras i figur 1. Figuren visar att medan prästers motstånd mot samkönade äktenskap är negativt korrelerad med subventionerade intäkter, är medlemmarnas stöd till sådana doktriner, mätt som medlemmarnas stöd till konservativa nomineringsgrupper, inte negativt korrelerad med subventionerade intäkter. I Bengtsson (2019) visar jag att sambandet i figur 1 är robust mot variabler som samvarierar med kyrkotillgångar och församlingskaraktäristiska, inklusive närvaro av åkermark, församlingens ålder, antal historiska kyrkobyggnader samt medlemmarnas socioekonomiska karakteristika. Resultaten är också robusta mot alternativa datakällor och definitioner av variablerna som används i analysen.

Figur 1
Motståndet mot
samkönade äktenskap
bland präster och
medlemmar, jämfört
med hur stora intäk-
ter församlingen får
från subventioner och
skyddade tillgångar

Källa: Bengtsson (2019).

4. Slutord

Insikten att religiösa ledare formulerar teologiska doktriner med samma egennyttiga och opportuna intressen för ögonen som andra lobbyorganisationer kan vara viktig. Den ökar vår förståelse för vissa betydande historiska fenomen, t ex varför människor som lever i monopoliserade religiösa marknader tycks nöja sig med en mer diffus religiös identitet, eller varför sekter utan statliga subventioner är så utstuderat politiskt inkorrekt. Insikten innebär också att det inte är uteslutet att subventioner och andra ”mjuka” styrmedel kan användas för att avradikalisera religiösa grupperingar och göra dem mer politiskt följsamma.

I Svenska kyrkan hade förslaget att tillåta samkönade äktenskap en politisk avsändare (kyrkorådet). Studien jag berättat om i denna text visar att motståndet mot förslaget följer ett tydligt mönster: De församlingar som är mer exponerade mot statligt skyddade tillgångar snarare än medlemsintäkter är mer benägna att stödja samkönade äktenskap. Studiens upplägg innebär att det kan uteslutas att kausaliteten är den omvända, alltså att det är motståndet som leder till mindre politiskt stöd. Däremot finns det en rad alternativa tolkningar avseende mekanismerna. En typisk svårighet är att det inte riktigt går att separera *voice* från *exit* i den här sortens studier, alltså att tystnaden i vissa församlingar beror på att de konservativa prästerna lämnat kyrkan. Det har såklart betydelse för vilka normativa slutsatser som ska dras.

- Anderson, G M (1988), "Mr Smith and the Preachers: The Economics of Religion in *The Wealth of Nations*", *Journal of Political Economy*, vol 96, s 1066–1088.
- Bengtsson, N (2016), "Varför finns religion? Nationalekonomiska svar", i Thurffjell, D (red), *Varför finns religion?*, Molin & Sorgenfrei förlag, Farsta.
- Bengtsson, N (2019), "Are Religions for Sale? Evidence from the Swedish Church Revolt over Same-Sex Marriage", under utgivning i *Journal for the Scientific Study of Religion*.
- Berman, E (2000), "Sect, Subsidy and Sacrifice: An Economist's View of Ultra-Orthodox Jews", *Quarterly Journal of Economics*, vol 115, s 905–953.
- Buchanan, J M (1965), "An Economic Theory of Clubs", *Economica*, vol 32, s 1–14.
- Fox, J och E Tabory (2008), "Contemporary Evidence Regarding the Impact of State Regulation of Religion on Religious Participation and Belief", *Sociology of Religion*, vol 69, s 245–271.
- Gorski, P S (2003), "Historicizing the Secularization Debate", i Dillon, M (red), *Handbook of the Sociology of Religion*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Gräslund Berg, E (2004), *Till prästens bruk och nytta – jord med prästgårdar i Sverige under medeltid och tidigmodern tid*, doktorsavhandling, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Hume, D (1759), *A History of England*, vol 4, A J Valpy, London.
- Iannaccone, L R (1991), "The Consequences of Religious Market Structure: Adam Smith and the Economics of Religion", *Rationality and Society*, vol 3, s 156–177.
- Iannaccone, L R (1992), "Sacrifice and Stigma: Reducing Free-riding in Cults, Communes and Other Collectives", *Journal of Political Economy*, vol 100, s 271–291.
- Iannaccone, L R, R Finke och R Stark (1997), "Deregulating Religion: The Economics of Church and State", *Economic Inquiry*, vol 35, s 350–364.
- McCleary, R M och R J Barro (2006), "Religion and Political Economy in an International Panel", *Journal for the Scientific Study of Religion*, vol 45, s 149–175.
- Rydenfelt, S (1985), "Sweden and Its Bishops", *Wall Street Journal*, 21 augusti 1985.
- Smith, A (1776), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, W Strahan och T Cadell, London.
- SOU (1997:47), *Kammarkollegiets slutbetänkande om den kyrkliga egendomen*.
- Stark, R och R Finke (2000), *Acts of Faith: Explaining the Human Side of Religion*, University of California Press, Oakland.
- Stark, R och L R Iannaccone (1994), "A Supply-Side Reinterpretation of the 'Secularization' of Europe", *Journal for the Scientific Study of Religion*, vol 33, s 230–252.
- Voas, D, A Crockett och D V A Olson (2002), "Religious Pluralism and Participation: Why Previous Research Is Wrong", *American Sociological Review*, vol 67, s 212–230.